

***Eski Türk Yazıtları'nın Kelime Hazinesi ve
Bazı Okuma Sorunları***
**Ölmez, Mehmet (2012), *Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi*
– *Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*
(*Metin - Çeviri - Sözlük*), BilgeSu Yayıncılık, Ankara,
344s. ISBN: 9789944795463**

Tuncer Gülensoy*

Eski Türk Yazıtlarının okunuşundan bugüne yüz yirmi yıl geçmiş; **Thomsen, Radloff, Bang, Aalto, Arat, Aydın, Alyılmaz, Barutçu, Bazılhan, Bazin, Bernştam, Caferoğlu, Clauson, Dobrovits, Doerfer, Erdal, Ergin, Karjavbay, Katayama, Klyaştorniy, Kormuşin, Malov, Mert, Mori, Moriyasu, Orkun, Ôsava, Sertkaya, T. Tekin, Tezcan, Şirin-User, Vasilyev, Yoshida, Zieme** gibi Türkologlar tarafından yapılan çeşitli yayınlar konunun önemini daha da artırmıştır. Thomsen'den günümüze kadar yapılan yazıt okumaları hâlâ süregelmekte, ilk okumadan sonra yapılan yeni okuma teklifleri de bitmeyecek gibi görünmektedir.

Türkiye'deki ilk neşir **Necip Asım**'ın "*Orhun Abideleri*" (İstanbul 1924) adlı eseridir. Bu yayından 12 yıl sonra **Hüseyin Namık Orkun** (1902-1956)'un 4 ciltlik "*Eski Türk Yazıtları*" (Ankara, 1936-1941, TDK yay.) adlı eseri konuyu geniş şekilde ele alıp işleyen ve sözlüğü de bulunan bir yayındır. **Muharrem Ergin**'in 1970 yılında MEB 1000 Temel Eser serisi içinde çıkan "*Orhun Abideleri*" (İstanbul 1970) adlı eseri hem akademik hem de halka yönelik bir yayındır.

1968 yılında, **Talat Tekin** tarafından Indiana Üniversitesi-Bloomington (ABD)'da yapılan "*A Grammar of Orkhon Turkic*" adlı İngilizce yayın, 21 yıl sonra "*Orhon Yazıtları*" adı ile TDK yayınları arasında (Ankara 1989) çıkmıştır. Tekin'in yalnız bir yazıtı inceleyen eseri de "*Tunyukuk Yazıtı*"dır (Ankara 1994, Simurg yay.).

T. Tekin'den sonra **Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın, Osman Mert** gibi Türkologlar yazıtların tamamı ya da birkaçı üzerinde çalışmışlardır. **Sertkaya, Tezcan, Barutçu-Özönder, M. Ölmez, Şirin-User** gibi Türkologlar da yazıtların çeşitli sorunları üzerinde araştırmalar yapmışlardır (Konunun bibliyografyası için Tekin, Alyılmaz, Aydın ve Ölmez'in kaynakçalarına bakılabilir.).

---

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, t.gulensoy@gmail.com

***

Bu tanıtma-tenkit ve inceleme yazımızda, 2012 yılında Ankara'da BilgeSu Yayınları arasında çıkan "*Orhun-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*" (*Metin-Çeviri-Sözlük*) adlı kitap üzerinde duracağız.

Kitabın kapağından bu kitabı hazırlayanın Mehmet Ölmez olduğunu öğreniyoruz. "Son Okuma" da Erhan Aydın tarafından yapılmış. Kitabın 5. sayfasının sağ üst köşesinde bir ithaf notu var: "*Talat Tekin'e, yazıtları ve karşılaştırmalı Türkdilbilimini tanıtan, öğreten hocama, uzun ömürler dileğiyle!*" denmiş. Mehmet Ölmez'in hocası Talat Tekin'i böyle güzel bir temenni ile anması övgü ve takdirle anılacak bir davranış.

Kitabın içindekiler bölümü de oldukça zengin: *Önsöz, Kısaltmalar ve İşaretler, Giriş, Yazıtlar, Kaynaklar ve Kısaltmalar, Sözlük*. Tamamı 328 sayfa tutuyor. 329. sayfadan sonra 14 sayfa renkli resim ve iki de harita bulunuyor.

Önsöz [TDK'nun Yazım Kılavuzu'na göre **Ön Söz** olması gerekiyor], bana göre çok ilginç. **Ölmez** "*Elinizdeki çalışma ise Türkolojideki yeni okuyuşlara, anlamlandırmalara dayanan yeni bir okuyuş ve yeni, yalın bir çeviridir. Özellikle çeviride elden geldiğince akademik üsluptan, harfiyen bir çeviriden kaçınmaya, günlük dili kullanmaya çalıştım. Bir örnek vermek gerekirse yazıtların ilk satırında yer alan **tengri teg tengride bolmuş sözünü var olan çevirilerden farklı olarak "ilahî göğün yarattığı" diye çevirdim.***" diyor (Fakat pek çok çeviride anlamlar Köktürkçedekinden farklı...Onlara zaman zaman değineceğim.).

Devam ediyorum: "*Yazıtları öğrenme ve çalışma sürecim 30 yıllık bir süre içerir. Bu çalışma süreci benim için çok ayrıcalık, şans, kutla dolu bir süreç oldu. İlk ayrıcalığım "Orhon Türkçesi" dersine 1982 yılında sevgili hocam, **alanın yaşayan en önemli üstadı** Talat Tekin'le başlamak oldu...*", "*...fotoğrafçı dostum Servet Somuncuoğlu'na; **son okuyuşu** üstlenen değerli meslektaşım Erhan Aydın'a.....ayrı ayrı teşekkür ederim.*"

Ölmez'in hazırladığı bu kitabı elime alıp okumaya başladığımda, beklediklerimi bulamayınca üzülmediğimi belirtmek isterim. Ön sözde Talat Tekin için yazılan **övgü cümlesi** "*....alanının yaşayan en önemli üstadlarından biri olan...*" dense idi, sanırım daha gerçekçi olurdu.

Ölmez "Yazıtlar"ı "*yeni bir okuyuş ve yeni, yalın çeviri*" ile ele aldım diyor. Evet, aşağıda göreceğimiz gibi Ölmez pek çok sözcüğü yeniden okumuş (!), yeniden anlamlandırmış ama yukarıda övdüğü hocasının ilk okuyuşlarını dikkate almamış, not ile de göstermemiş. Bu yüzden bazen **metin** ile **sözlük** farklı farklı görülmekte. Ölmez, yazıtları **yalın** [= gösterişsiz, sade] çevirdim diyor ama "**tengri teg tengride bolmuş**" sözü "*ilahî göğün yarattığı*" diye çevrilince **yalın mı** oluyor? Hayır, "*Tanrı ile ilgili olan, Tanrı'ya özgü olan, tanrısal*" anlamındaki Arapça "**ilâhî**" sözcüğü daha da karmaşık oluyor. Talat Tekin ne güzel

çevirmiş: “(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan” diyor. Gerisine gerek var mı?

Teşekkür edilenlerden birisi olan “*fotoğrafçı dostum Servet Somuncuoğlu*” Ölmez’in nazarında *fotoğrafçı* olabilir ama rahmetli Somuncuoğlu, çektiği ve yayımladığı sanat fotoğrafları ile Türk “tamgaları” ile ortaya çıkardığı Anadolu ve Orta Asya’daki Türklük bilgisi malzemeleri ile mağara ve kaya üzerine çizilmiş resimleri objektifiyle yakalaması ile ve aynı zamanda Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkoloji bölümü mezunu olarak tam bir Türkologdu.

Benim en yadırgadığım cümle şu oldu: “*Son okuyuşu üstlenen değerli meslektaşım Erhan Aydın’a .....teşekkür ederim.*” Doç. Dr. Erhan Aydın, “*son okuma*”yı üstlenmiş ve böylece gözden kaçan dizgi, çeviri ya da “bilgi” hataları Erhan Aydın’ın omuzlarına yüklenmiş.

Bu kitap içinde beni ilgilendiren bölümler M. Ölmez’in “*yeni okuyuşları ve çevirileri*” oldu. Öteki tarihî bilgiler zaten basılı kitaplarda ve makalelerde bulunduğu için biliniyor.

Kitaptaki her satırı ve tercüme-yi yeniden ele almak mümkün değil. Ancak bazı bölümlere ve sözcük hazinesine değineceğim.

Tekin, *Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzündeki “...taluyka kiçig tegmedim....tüpütke kiçig tegmedim.”* sözlerini, “*Denize Pek Az Kala Durdum... Tibet’e Pek Az Kala Durdum...*” diye çevirmiş. Aynı cümle Ölmez’de “*Denize Bir Kez Bile Varmadım.... Tibet’e Bir Kez Bile Varmadım...*” biçiminde. Ayrıca Tekin’de TÛPÛT olan ülke adı, Ölmez’de TÛPÛT. Hangisi doğru? Tekin’in transkripsiyonu mu, Ölmez’inki mi? Bu cümleyi, “*Denize Az Erişmedim....Tibet’e Az Gitmedim...*” diye çeviremez miyiz? [Nitekim Prof. Dr. A.B. Ercilasun da “*Türk Dili Tarihi*” adlı eserinin 119. sayfasında “Az” (yani, “pek çok kez”) diye yorumlamış.].

Kül Tigin Yazıtının G8 ve G9 satırlarının Tekin ve Ölmez tarafından yapılan çevirilerini örnek olması için aşağıya alıyorum:

<p>(KT G8) Tekin: “O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin’e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin. (Ey) Türk halkı (sen) tok (gözlü ve) ak-sisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun...</p>	<p>Ölmez: “<i>Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin.</i> <i>Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) ervanlar gönderirsen,</i> <i>hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır.</i> <i>Türk halkı, toksun. Acıkacağına ya da doyacağını düşünmezsin. Böyle olduğun...</i></p>
---	--

<p>(KT G9): için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin (ve) oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin.</p> <p>Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanları(nız da hemen) hemen her yönde bitkin</p> <p>ve mecalsiz (bir halde) yürüyor idiniz. Tanrı lütufkâr olduğu için, benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup...</p>	<p><i> için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin. Oralarda tamamen yok oldun, tükendin.</i></p> <p><i>Geride kalanlarınız yarı ölü yarı diri, her yere gidiyordunuz. Tanrı lütfettiği için, benim de talihim olduğu için hakan olarak tahta çıktım. Tahta çıktıktan sonra...</i></p>
--	--

Görüldüğü gibi yazıtları yazan kişi **Yollug Tigin**'in o zamanın Türkçesi (Kök Türkçe) ile söylediği cümleler birisi hoca, diğeri öğrencisi iki Türkolog tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. [Daha başkaları da var...]

“**üze KÖK TENGRİ asra YAGIZ yer kılontokda...**” ikisinin arasında “**KİŞİ OĞLU**” yaratılmış. Kişi oğullarının üzerine de **BUMIN KAĞAN** ve **İŞTEMİ KAĞAN** tahta çıkmışlar, Türk halkının ülkesini ve töresini ele alıp düzenlemişler.

Yazıtlarda anlatılan olaylar o kadar ilgi çekici ve sürükleyici ki **Köktürkçeyi bilmeyen bir kişi bu satırları okumaya başladıktan bir süre sonra ne** demek istenildiğini anlayabilir. Yazıtlarda anlatılan sosyal, siyasal ve normal hayat olaylarını takip ederken bazı folklorik ve etnolojik konuları da çok iyi kavramak gerekiyor. Mesela, Kül Tigin yazıtının doğu yüzünün 16. satırındaki “**...Babam hakana ilk önce Baz hakanı BALBAL dikmişler...**” cümlesinden çeviride bir yanlışlık olduğunu anlayabiliyorsunuz. Çünkü “**Balbal**”ın *Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganlarının etrafına dikilen insan suretinde yontulmuş mermer ya da granit taştan heykel* demek olduğunu ve bu tercümenin “*... Babam hakan için ilk önce Baz Hakanın BALBALını dikmişler...*” biçiminde olması gerektiğini bilmek gerekir. Ayrıca, “baz hakan” Tekin tarafından “bağımlı hakan”, Ölmez tarafından ise “BAZ” kavim adı olarak yorumlanıyor.

Bu kitabın en tartışılacak yerlerinden birisi de **SÖZLÜK** bölümüdür. Tespit edebildiğim bazı gözden kaçmış yazılımlar ile Ölmez'in Tekin'den farklı okuduğu ve manalandırdığı bazı kelimeler şunlardır:

ança “öyle(ce), şöyle(ce)”; ama **çeviride**: “böylelikle”

ayygma “danışman, sözcü” → metinde: **ayagma**

baz “bağımlı, tabi”; ama **çeviride** “**BAZ KAĞANı** balbal dikmişler” (KT D16); Tekin: “bağımlı, tabi”

bilig bilmez “cahil, bilgisiz” (KT G6) [sözlükte yok]

bo “bu” → Tekin: **bu**

bonça → Tekin: **bunça** “bu kadar (çok)”

bonta → Tekin: **bunta** “burada, buraya”

böşük “hısım akraba” [sözlükte yok] → Tekin: **bişük**

buka → ETS: **boga** “boğa”

ev “ev” ama KT K10: “karargâh” → Tekin: **eb**

ışvara → Tekin: **ışbara** “unvan” < Skr. *i:şvara*

iniygün “küçük erkek kardeşler” → ETS: **iniyigün**

kök “mavi, (göğün rengi olarak)”; fakat “yeşil” anlamı unutulmuş.

oksuz “dağınık, örgütsüz” → Tekin: “pek örgütsüz”

olor- “oturmak” → Tekin: **olur-**

ordo “ordu, ordugâh” → Tekin: **ordu**

orto “orta” → Tekin: **ortu**

öd tengri (çeviride) “felek”; ama sözlükte: **öd** “zaman, felek”

ögrünç “sevinç, mutluluk” → Tekin: **ögrünçü**

ökün- “tevbe etmek, pişman olmak, hayıflanmak”; ama *tercümede*: “ke-derlenmek”

öl- “ölmek”; ama *tercümede*: “helâk olmak”

öñ “ö.a. parçası, y.a. parçası” → Tekin: **öng** “kurak, çorak”

sav “söz” → Tekin: **sab**

sevin- → Tekin: **sebin-**

suv “su” → Tekin: **sub**

sıgun “geyik” → Tekin: **sıgun** “erkek geyik”

taloy “deniz” → Tekin: **taluy**

taşra dışarı, dışta, dıştan”; ama **taşra tonsuz cümlesinde** “üstü başı giyeceksiz” anlamı olmalı.

tër-(il-) yanında **tir-(il-)** “bir araya getirmek; toplanmak, derilmek” Tekin’de: **tiril-** I, II.

tokurkak “tok”; Tekin’de: **tok arkuk** (s. 77) [*hangisi doğru?*]

töpö “tepe” → ETS: **töpö, töpü, töbü**/Tekin: **töpü**

töpöt “Tibet” [ama K 12’de: **tüpüt**] → Tekin: **tüpüt**/ETS: **töpüt**

törö “töre” → ETS: **töre**

törö- “yaratılmak” → ETS: **törü-**; Tekin: **töri-**

tug- “doğmak” Sözlükte yok.

tugsık “doğu” → ETS: **togsuk**

tugur- “(güne) doğmak → ETS: **togur-**

tur- “durmak”; Tekin’de: “kalkmak, yükselmek, kalmak” anlamlarında.

tuso “fayda, yarar” → ETS’te: **tusu**

yalavaç “elçi” → Tekin: **yalabaç**

yavız “kötü, fena, yanlış” → Tekin: **yabız**

yavlak “kötü, fena”=**yavız** → Tekin: **yablak**

yış “ormanlı dağ, dağ” → Tekin: **yış** “çayır, mera”

Yukarıda farklı imlâlarla yazılmış sözcükler yeni problemleri masaya getirmektedir. Hele /o/ mu, /u/ mu; /ö/ mü, /ü/ mü; /b/ mi /v/ mi soruları Türkolojinin yeni soruları olarak bir süre tartışılacağına benzer.

Bu çalışma, bazı eksik ve hatalı yönleriyle birlikte “Eski Türkçe”ye başlayanlar için bir başvuru kitabıdır, diyemeyeceğim. Elimdeki kitap nüshasının hemen her sayfasında “derkenar” notlarım bulunmakta. Bazı yerleri iki **üç kere okuyup iyice anlamaya çalışıyorum. Ölmez’in OLOR-** “oturmak” okuduğu sözcük bir yerde **OLUR-** biçiminde geçmiş; gözden kaçmış olabilir! (Kül Tigin yazıtının 12. Satırında da **TÜPÜT** “Tibet” okunan coğrafi adın **Ölmez’e göre TÖPÖT** olarak düzeltilmesi gerekecek. (s. 87, alttan 1. satır).

Sayfa 99, aşağıdan 7. satırın başına “... **ikinci olarak** [=ekinç]” sözcüğü gelecek. Dizgide atlanmış olmalı.

Sayfa 100, aşağıdan 14. satırdaki “**Felek**” [Tekin’de: **Zaman Tanrı-sı**] sözcüğü buraya tam oturmamış. Çünkü eski Türkler’de “Tek Tanrı/KÖK TENGRI” inancının yanında “Zaman Tanrısı” diye bir Tanrı yok. Arapça bir isim olan FELEK sözcüğü de “*Gök, gökyüzü, sema*” anlamında olduğuna göre ÖD TENGRI’yi “Ulu/Yüce/**Kutlu/Ebedî** Tanrı” olarak çevirmek gerekmez mi?

Bir bilimsel derginin sınırlı sayfaları içinde yazabileceklerim ancak bu kadar. Fakat Ölmez’in, bizlerin de bilim ve sezgisine güvendiğimiz hocası ile hemen hemen bütün “çevirilerde” ve zaman zaman “okumalarda” sık sık ters düşmesi doğrusu ilgi çekici.

Bana göre Tekin “**TÖRÜG KAZGANIP**” (= **çalışıp çabalayıp**) “*Orhun Yazıtları*”nı ve arkasından da gramerini hazırlayarak Türkolojiye **büyük katkıda bulunmuştur. Ölmez, dört yıl gibi uzun bir sürede hazırladığı bu kitabını yeniden gözden geçirmeli**; Alyılmaz, Sertkaya, Tezcan ve daha başkalarınınca yapılan “yeni okumaları” da bibliyografyaya almalıdır. Bana göre “*son okuma*”yı da bir kişinin omuzlarından alıp, birkaç arkadaşına yaptırmalıdır.